

Metskitse programm

Programmi kirjeldus

Programmi eesmärk. Metskitse eluringi, käitumise ja ökoloogia tundmaõppimine erinevate tegevuste ja ülesannete kaudu looduses.

Koht: Loodusrajal, erinevad võimalused

Sihtrühm: 5-8. aastased ja 3-4 klassi õpilased

Kestvus: 2-3 tundi

Rühma suurus: 15-20 (25), läbiviija retkejuht -juhendaja

Aeg: aastaringselt

Temaatika: metskitse elutsüklil aastaringselt, metskitse tunnused, sõraliste tunnused, koht süsteemis, metskitse toit ja vaenlased, pereelu (sigimine), ökoloogia

Arendatavad oskused: looduse vaatlemine ja tundmaõppimine, rühmatöö

Vahendid: programmi lõpus

Programmi ülevaade

Metskitse õppeprogramm viiakse läbi retkejuhi juhendamisel sobival loodusrajal.

Loodusraja valikul tuleb lähtuda osalejate soovidest ja vanusest. Programmi saab läbi viia ka kooli lähiümbruse looduses ja pargis.

Programmi viiakse läbi aktiivtegevuste ja mängude kaudu retke jooksul. Tegevused toimuvad rühmadena. Kokkuvõtted tehakse iga ülesande juures ja päeva lõpus.

Tegevused kahes vanuseastmes on põhiosas sarnased, mõned ülesanded on 3-4 klassi puhul raskemad (ristisõna). Programmi lõpus saavad kõik osalejad tunnistused.

Programmi tegevused ja ülesanded.

Ajakava.

Sissejuhatus. 25 min

Matk ja tegevused mängud rajal 1t-1.30

Kokkuvõtted ja tunnistused 10-30 min

Sissejuhatus.

Vestlus metskitsedest ja päevakava tutvustus. 15 min

Retkejuht tutvustab lühidalt metskitse läbi küsimuste: metskitse kuulub sõraliste hulka tema välimust, emased, isased, talled, pereelu, ökoloogia (vaenlased ja sõbrad), metskitse arvukus, kaitse, jaht. CD-lt lastakse soku häält.

Vahendid: Metskitse kolju ja pildid sokust, emakitsesest ja tallest, CD soku häälega Riitumine. Osalised moodustavad kitsekarja: sokkudeks, emakitsedeks, talledeks.

Sokkudel on sarved, kitsedel valge sabalapp, talledel helepruun keep valgete täppidega Sõnademäng kitse teemal (sokk-soku, Sokk-soki, Tall-talle, Tall-talli jne) 10 min

Sõnamängud

S1. Sõna kasvatamine

Põhisõnale hakatakse lisama uusi. Kordamööda ja kõiki eelmisi sõnu korrates. Kui mängitakse paigal olles, võib eksimise korral nõuda panti ja hiljem loomulikult pantide

Ideestik: Gea Järvela, Külli Kalamees, Evelin Toom, Mare Linnamägi, Ingrid Raadam, Anne-Reet Paatsi
Programmi kirjelduse toimetas: Külli Kalamees

Toetas: SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

lunastamist. Eriti hästi sobib aga mängimiseks pikal ja ehk igavavõitu teelõigul (kui seltskond ei ole suur). Uusi sõnu lisatakse nii põhisõna ette kui ka järele.

Näit

Esimene sõna on KITS. MetsKITS, kodumetsa kits, kodumetsa kitse tall jne.....

S2. Leia tähtede reast sõnad, mis on seotud metskitsega!

Sõnu võib otsida ühiselt, aga põnevust saab meeskondade võistlusest. Tähtede read võivad olla eraldi lipikutel, võistlemiseks vajalikud ühesugused komplektid kõikide võistkondade tarvis. Retkejuht võib otsimise hõlbustamiseks anda otsitava sõna seletuse.

Näit

Missugusesse loomaklassi kuuluvad metskitsed?

KLIBMSGEVPOITACZÖRJAD (imetajad)

Kuidas nimetatakse metskitse teisiti?

KVMARTBEPOR (kaber)

Millega lõpeb metskitse jalg?

SÖORG (sõrg)

Mis on metskitse põhitoiduks?

SEROKHTHTAPOIMSED (rohttaimed) jne, jne

NB! TÄHERIDADE PIKKUS JA SÕNADE SISU SEA SÕLTUVUSSE LASTE VANUSEST

S3. Leia puuduv sõna!

Vanaaja kasvatusvahendiks oli vits.

Meie vitsa ei vaja, selle lehed sööb (kits).

Metskits kuulub imetajate klassi,

Kitsetall titana imeb (piima), hiljem (rohttaim) talle toiduks passib.

Puukoorest metskits lugu ei pea,

..... (põder) ja (hirm) küll., seda sa tea.

Rohi, puulehed, võrsed tal maitsevad head,

..... (seeni), (tõrusid) ja (marju) metskits kommiks peab.

Isastel kitsedel peas on (sarved),

Kasvavad kevadel, kukuvad (talvel).

Ohu korral teejuhiks kollakasvalge (peegel),

kari juhile järgnema peab, see kindel reegel.

Kits (sõraga) kraapides endal teeb aset,

ei maga ta lumel, vaat see on tase.

Vastsündinud tallel on kasukal (täpid),

Nii kaitstud ta vaenlase eest, (hunt), mööda räpib.

Ei märka talle siis (rebane), (koer).

Täpiline lapsuke rohu sisse peitu poeb.

Ideestik: Gea Järvela, Külli Kalamees, Evelin Toom, Mare Linnamägi, Ingrid Raadam, Anne-Reet Paatsi
Programmi kirjelduse toimetas: Külli Kalamees

Toetas: SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

Matk ja tegevused loodusrajal

Matka käigus tutvutakse läbi tegevuste ja mängude metskitsede eluga. Loodusrajal suundutakse metskitse karjana (rühmana) (sokud, emakitsed ja talled). Metskitsed peavad olema metsas ettevaatlikud ja vaiksed (palju vaenlasi). Alguses võiks liikuda rivis.

Ül.1 Söögipunkt

Retkejuhi tutvustus

Tegevus 1. Vaatleme taimi raja ääres ja õpime mõned puud (kindlasti paju ja haab, mänd ja kuusk, pohl, mustikas, kanarbik, mõned rohttaimed).

Tegevus 2. Põõsa otsa riputatakse nõoriga kapsalehed ja õunad (...) ja need peab suuga kätte saama ja ära sööma.

....

Ül. 2 Häälitsemine

Metskitsed on häälekad paaritumisajal juuli- augustikuus. Sokud hauguvad ja emakitsed vilistavad. Talled on vaiksed, sest nemad peavad varjuma vaenlaste eest (rebane, ilves, hunt). Retkejuhi tutvustus kitsede toitumisest (alguses ja tegevuste juures).

Tegevus 1 loodusrajal. Metsas on kaasas emakitsede häält meenutav vile, vilistamisele vastavad sokud haukuva köhatamisega.

Tegevus 2. Lindilt lastakse metskitse –soku häält (alguses sobiv) või tehakse seda lõpus (näiteks lastakse kohe alguses silmad kinni panna ja kuulata lindilt enne tutvustust, kelle hääl see võiks olla)

Ül. 3 Kitsed joomas

Tegevus. Kõik kitsed joovad metsaojast (sinine lina maas).

Harkis jalgadega tuleb püüda juua linalt st ulatuda suuga maani või painutada põlvist kui ei saa.

Ül. 4 Jäljepunkt

Retkejuhi tutvustab tegevusjälgi.

Kitsed kuuluvad sõraliste hulka. Kitse jäljed on hästi nähtavad talvel lumel või ka joogikohtades kaldamudas või teel pärast vihma. Kitsejalg on väike 3,5-4,5 cm sõra. Kitsede pabulad on väikesed pruunid ja piklikud. Võimalusel näitab metskitse pabulaid ja jälgede pilti. Võrdlusena on hea näidata ka näiteks põdra pabulaid ja jälgi, mis on oluliselt suuremad

Jagatakse sokolaadi kommi –„kitsekese“. Võimalus, et kommid on (näiteks kindlat liiki puu taha) peidetud ja on väike legend, kuidas neid leida. (Näiteks pajupõõsa taga, mida kitsed armastavad)

Mängud:

M.1. Hunt ja kitsetalled

Mängu kirjeldus: Markeerida lindi või looduslike vahenditega (oksad, käbid jne) riskülikukujuline mänguala, mõõtudega ~8 x 16 m, markeerida ka keskjoon.

Valida perenaine/peremees, kes seisab ühe otsajoone taga ja hunt, kes seisab keskjoonel, teised on kitsetalled, kes seisavad teise otsajoone taga.

Perenaine/peremees (P/p) hõikab: „Tallekesed, tulge koju!“.

Kitsetalled (Kt) vastavad: „Ei saa tulla, hunt on ees!“.

P/p: „Tulge ikka, tulge hundist kiiremini!“

Ideestik: Gea Järvela, Külli Kalamees, Evelin Toom, Mare Linnamägi, Ingrid Raadom, Anne-Reet Paatsi
Programmi kirjelduse toimetas: Külli Kalamees

Toetas: SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

Seejärel püüavad talled joosta piki mänguväljakut teise otsajoone taha perenaise juurde, hunt proovib tallekesi kinni püüda, keda hunt kätte saab, see jääb hundile appi püüdma. P/p, kelle võib ka iga vooju järel tallede hulgast uue valida, läheb üle väljaku teise otsajoone taha ja kõik kordub, kuni jääb järele üks kitsetall (või ka 2 või 3, vastavalt nii, nagu on eelnevalt kokku lepitud), kes on siis võitja(d).

M.2.Kitse, kapsa ja hundi üle jõe viimine

Markeerida lintidega, mingi vana kangaga või loodusliku materjaliga jõe 2 kallast, aitab 1-2 meetrisest vahest, pikkust võiks olla arvestusega, et igale võistkonnale jääks ~2m kallast (kui on 5 võistkonda, siis kahe kalda markeerimiseks 20 m linti, jämedat nõõri, laiemat paela või 10 m kangast).

Randmepaelad: rohelised kapsastele, hallid või mustad huntidele, pruunid või valged kitsedele, punased (oranžid, sinised jms) peremeestele. Igat värvi paelu vastavalt niimitu, nagu on võistkondi.

Retkelised jagatakse 4-liikmelistesse võistkondadesse. Igas võistkonnas valitakse kapsas, hunt, kits ja ülevedaja. Eristamiseks seotakse randme ümber käepael või kasutatakse mõnd muud eristamisviisi .

Vile mängujuhil.

Retkejuht jutustab loo: Kord läks üks vaese talu peremees kitse, kapsa ja hundiga linna laadale, et neid seal maha müüa ja saadud raha eest majapidamises tarvilikku osta. Läks, läks, jõgi tuleb vastu. Õnneks jõe kaldal paat, aga paadi juures sedel, millel kirjas, et peale sõudja tohib korruga ainult ühe kaasa võtta ja üle jõe viia. Kui seda nõudmist ei täideta, läheb paat ümber ja kõik, kes paadis, upuvad. Nüüd peremehel mure, kuidas teha nii, et kõik õnnelikult üle saaksid ja keegi kedagi nahka ei pistaks. (Siin võib küsida lastelt, kes keda sööb). Ka meie peremehed peavad nüüd mängult paatidesse istuma ja viima oma kitse, kapsa ja hundi üle jõe. Vaja on käia mitu korda edasi-tagasi, sest korruga tohib paadis olla peale peremehe ainult üks üleveetav. Iga võistkond võib hästi vaikselt, et teised ei kuuleks, omavahel 1 minuti nõu pidada, siis vilistan 1 kord ja algab ülevedamine. Kui esimene reisija on üle veetud, vilistan uuesti 2 korda ja vaatan kiiresti, kas keegi kedagi nahka pole pannud, ärasöödud tulevad minu juurde, siis annan jälle vilega mehele märku, et ülevedamine võib jätkuda , võivad need, kus kõik on lõpuks elusalt teisel kaldal või kus on kõige rohkem elusaid, sama üleviidut võib ka tagasi tuua ja vedada võib ükskõik kui palju kordi. Veelkord: kiirus pole oluline, mõtelda tuleb hoolikalt. Ja arutage hästi vaikselt, et teised võistlejad teie kavalusi ära ei näppaks.

Juhis retkejuhile: korruga ei või kaldale jääda kits ja kapsas või hunt ja kits, seda kontrollida käepaelt järgi märkamatult, et teised võistkonnad ei kuuleks. Vähima arvu kordadega saab nii, et esmalt viib mees üle kitse, maha jäävad kapsas ja hunt, tuleb tühjalt tagasi, teisel korral võtab peale kapsa, viib üle, toob tagasi kitse, kolmandal korral võtab peale hundi, viib selle kapsa juurde, tuleb ise tagasi, neljandal korral võtab jälle peale kitse ja viib üle, kus hunt ja kapsas tervetena ootavad . Ongi kõik jälle koos. Lõpuks võib koos läbi mängida. Auhinnaks võiks olla kõigile tükk kapsast või puhastatud porgandit.

Laulud:

L.1.Kus sa käisid, kus sa käisid sokukene?

L.2. Sarvelaul

Ideestik: Gea Järvela, Külli Kalamees, Evelin Toom, Mare Linnamägi, Ingrid Raadam, Anne-Reet Paatsi
Programmi kirjelduse toimetas: Külli Kalamees

Toetas: SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

Mõistatused, vanasõnad

Mõista, mõista, kes see on :

- Väiksena päikeselaigud seljal, suurena puu peas ?
- Peegel kõnnib ees, pisike kepsutab järele ?
- Tikud läksid üle niidu, rosinad jäid rajale ?

- Sarved on, aga põder pole
Haugub, aga koer ei ole
Kõnnib kaunisti, kõpskingad jalas ?

- Kui ehmub, kõik kardavad
Ise põgeneb, põõsas peas ?

Kokkuvõte.

Metskitsekari lõpetab oma teekonna ja heidab puhkama.

Lõpetuseks sõnade otsimisülesanne, ristsõna või värvimisülesanne või antakse nendest üks kaasa. Antakse tunnistused.

Vahendid õppeprogrammi läbiviimisel :

- Metskitse kolju sarvedega ,
- CD soku häälega, CD mängija (1 kui alguses kõigile lastakse häält)
- kitse pabulad ja pilt jälgedest näitamiseks (võimalusel ka põdra omad) (1 või mitu kmpl),
- kitse pilt A 4 (kits, sokk, tall),
- kitse vile,
- sinine lina joomisülesandeks
- õunad vms nõõri otsas toiduülesandeks
- soklaadi kommikesed (ümmargused rosin või pähkel soklaadis)

- riietus ühele grupile (15-25): Kitsed (emased) – valge lapp tagumiku peal – nõõridega seotav; talled – helepruun keep keskel valged täpid; sokud – sarvenupsud (mügarad) või sarved – poroloonist.
- Võivad ka olla muud eristustunnused: emakitsed, talled, sokud (näiteks värvilised lindid või kaelasildid vms).

- sõratempel tunnistusele
- ristsõnad /sõnade otsimisülesanne (tähtede ruudust)/ värvimisülesanne (või peitepilt) (paljundused paberil), harilikud või värvipliatsid
- tunnistused (igale osalejale)

Ideestik: Gea Järvela, Külli Kalamees, Evelin Toom, Mare Linnamägi, Ingrid Raadam, Anne-Reet Paatsi
Programmi kirjelduse toimetas: Külli Kalamees

Toetas: SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

Lisa 1. Programmi laulud

SARVELAUL

1. SIKK, OH MIKS SA PUKSID, POKSID,
SARVI VASTU KIVI KOKSID.
MIKS SA PUKSID, ÜTLE, VASTA,
PAREM UUED SARVED OSTA.
NEED SUL SIRGED, NEED SUL LUISED,
OSTA PAREM PIHLAPUISED.
AGA KUI KA NOOD EI KESTA,
KADAKASED SARVED VESTA.

2. TÜÜTAVAD SIND PARMUPARVED,
SULLE KULUKS PÕDRASARVED.
SARVED PIRU-PARULISED,
VÕIMSAD, LAIAHARULISED.
SIIS SA ALLES RAHU MAITSEKS,
ASTUKS VÄLJA TEISTE KAITSEKS.
TUGEVAKS SAAKS ÜLEMÄÄRA,
TÖNKAKS TONTI, NUHTLEKS JÄÄRA.

3. SIKK KUID SÕRAD LOIKU KASTAB,
HABET RAPUTADES VASTAB:
„MÖKI-MÖKI, JUTT VÕI ASI,
KEERDUS NAGU SARVESASI.
MÖKI-MÖKI, KAS KA AIMAD,
ET MU UHKEID SARVI LAIMAD.
UUSI SARVI POLE TARVIS,
MINU JÕUD MU ENDA SARVIS“

KUS SA KÄISID SOKUKENE?

.,: Kus sa käisid, kus sa käisid sokukene? .,:
.,: Veskil käisin, veskil käisin, härrakene. .,:

.,: Kuidas jahvad, kuidas jahvad, sokukene? .,:
.,: Suuga jahvan, suuga jahvan, härrakene. .,:

.,: Kuidas taod, kuidas taod, sokukene? .,:
.,: Sarvedega, sarvedega, härrakene. .,:

.,: Kuidas pühid, kuidas pühid, sokukene? .,:
.,: Habemega, habemega, härrakene. .,:

.,: Mida sööd sa, mida sööd sa, sokukene? .,:
.,: Nisuleiba, nisuleiba, härrakene. .,:

.,: Kuidas karjud, kuidas karjud, sokukene? .,:
.,: Köki-möki, köki-möki, härrakene. .,:

Ideestik: Gea Järvela, Külli Kalamees, Evelin Toom, Mare Linnamägi, Ingrid Raadam, Anne-Reet Paatsi
Programmi kirjelduse toimetas: Külli Kalamees

Toetas: SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

Lisa 2.

Metskits *Capreolus capreolus*

Koostas: Külli Kalamees

Metskits kuulub **sõraliste** loomade hulka. Metskits on väikest kasvu hirvlane, kaal 24-35 kg, pikkus kuni 125 cm. Metskits on jahiloom.

Rahvakeeli kutsutakse ka **kabriseks**. Sõralistest sugulased Eestis looduses metskitsele on põder, metssiga, hirv, koduloomadest lehm, kits, lammas ja siga.

Metskitsed on Eestis väga arvukad, Eestis elab hinnanguliselt 40 000 ja rohkem metskitse. Kitsede arvukus aastati kõigub suuresti, olenevalt haiguste levikust, tingimustest talvel, vaenlaste rohkusest ja muust.

Metskitse **elupaigaks** on erinevad kultuurmaastikud, metsad ja niidud.

Metskitse **karvastik** on suvel pruun, talvel hallikas, talledel on valged täpid. Metskitsede sabaümbrus on valge. Emakitse valge nn „sabaapeegel“ annab talledele märku, kus ema asub. Kiirel jooksul on tallel kerge emale järgneda.

Metskitse isasloomadel ehk sokkudel ehivad pead **luust sarved**. Sarved kasvavad igaks kevadeks uuesti ja heidetakse maha sügisel, tavaliselt novembri alguseks.

Noorel sokul on hargnemata piiksarved, kaheaastastel harksarved (kahe harulised), kolmeaastastel ja vanematel 3 kuni kuueharulised sarved.

Jooksuaeg juulis-augustis on metskitsedel tormiline. Jaanipäeva paiku ja hiljem võib kuulda sokkude haukuvaid häälsusi, emakitsed vilistavad. Paaritumiseelselt jooksevad emakits ja sokk pikki vahemaid, lõpuks hakkavad loomad jooksema mööda umbes 30 meetrist ringjoont või kaheksat –nii tekivad müstilised „nõiarigid.“ Metskitsede kandeaeg kestab 276 -296 päeva, viljastamisest kuni aastavahetuseni on viljastatud munaraku arengus seisak nn latentsus periood.

Metskitse **talled sünnivad mais** või juunis. Tähnilised talled peituvad esimestele nädalatel rohus ja ema käib neid imetamas. Ühel emakitsel on 1-2 talle, rohus lebab tall jääb vaenlastele märkamatuks. Emakits on läheduses, üksikut talle ei tohiks mingil juhul koju viia. Sügiseks kaovad noortel kitsedel tähnid. Tallesid ohustab lisaks vaenlastele ka masinatega niitmine.

Metskitsede toiduks on suvel põhiliselt erinevad rohttaimed, talvel närivad nad erinevate puude võrseid ja koort: lemmiktoiduks on haavad ja pajud, kuid ka õunapuud. Lisaks sellele söövad nad talvel ka puhmaid (pohl, mustikas, kanarbik), kuuse- ja männiokkaid, rukkiorast, samblikke. Männi- ja kuuseokkad aitavad talvel veepuudusest üle saada, sest neis sisaldub 50-60% vett. Metskitsedele viiakse talvel metsa lisatoitu: vihtasid, teravilja, juurvilja ja heina. Eriti on lisatoitmine vajalik sügava lume ja väga külma talve korral, siis ei saa kitsed toitu kätte.

Kui sügavale lumele tekib sulamise ja külmumise tõttu kõva koorik, siis on metskitsedel väga raske liikuda. Nende jalad veritsevad ja nad on kerge saak kiskjatele.

Vaenlased. Metskitsedest toituvad meil põhiliselt hundid ja ilvesed, ohuks on ka suured hulkuvad koerad. Metskits on Eestis jahiloom.

Metskitse ohustab ka **marutaud**, kui metskits on liiga julge või tuleb aeda, siis tasub olla ettevaatlik. Marutaud on väga raske nakkushaigus, mis lõpeb ka inimesele surmaga. Kokkupuutumise korral sellise loomaga tuleb inimestel kiiresti teha kaitsesüstimid haiglas.

Ideestik: Gea Järvela, Külli Kalamees, Evelin Toom, Mare Linnamägi, Ingrid Raadam, Anne-Reet Paatsi
Programmi kirjelduse toimetas: Külli Kalamees

Toetas: SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

Kitse jälg on sõrakujuline, jälje taga on vahel näha kahe täpina sõrgatsite jäljed. Metskitse jälg on suhteliselt väike, 3,5-4,5 cm pikkune. Sammu pikkuseks on tavaliselt 60-90 cm, kiirel jooksul ja hüpetel pikem. Metskits võib hüpata isegi kuni 6 m kaugusele. Hästi vaadeldavad on jäljed talvel lumes, jälgi leiab ka näiteks porisel teel või veekogu kaldas joogikoha juures.

Millised on metskitse tegevusjäljed?

Metskitse väljaheidet on pisikesed pruunikad ja pikliku kujuga pabulad. Metskitse pabulad on väiksemad nii põdra, hirve kui ka jänese pabulatest. Talvel kaabivad metskitse toitu otsides lund maast, magamiseks puhastavad nad metsa alla endale aseme. Magamisasemeid on sageli ühes kohas mitmeid, sest talvel liiguvad kitsed karjas. Toitu otsides näeb neid talvel ka orasepõldudel. Metskitse tegevusele viitavad ka näritud oksad või rebitud koor haabadel ja pajudel, aga ka aias õunapuudel. Metskitse toitumisjäljed paiknevad kõrgemal jäneste ja madalamal põtrade omadest.

Raamatud infoks:

M. Bouchner. Mis on (ei ole) looduses nähtav. 1999

P. Bang, P. Dahlstrom Kes siin oli? Loomade ja lindude tegevusjäljed. 2007

T. Randveer. Metskits.1989

Metskitse sokk (Joonis ENEKE). Metskitse jäljed on 3,5-4,5 cm pikad,(põdral 13-15,5 cm)

Ideestik: Gea Järvela, Külli Kalamees, Evelin Toom, Mare Linnamägi, Ingrid Raadom, Anne-Reet Paatsi
 Programmi kirjelduse toimetas: Külli Kalamees

Toetas: SA Keskkonnainvesteeringute Keskus